

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԲՈՒՆ ՎԷՐՔԸ

(ԱՄԵՐԻԿԱԶԱՅ ԵԼՈՅԹԻՆ ԱՌԹԻՒ)

Տառապանքներ կը պակսին դեռ մեզի՝ հարցին խորքն ու պարագաները ճշդիւ ըմբռնելու և ըստ այնմ արտայայտուիլ կարենալու համար. զի ինչ որ այդ մասին գրեցին կամ հաղորդեցին ցարդ թերթերը, ներուի մեզ ըսել՝ պատահական թղթակցութիւններ էին աւելի, և յաճախ գունաւորուած տեղեկատուութիւններ, որոնց՝ ուզիդ պիտի չըլլար անտարակոյս վստահիլ բոլորովին: Իսկ ժողովական գումարումներու միջոցին կատարուած յայտարարութիւնները, որոնց արձագանգը թերթերէն է դարձեալ որ կուգայ մեզի, կարծիքներ կամ տեսութիւններ էին, այնքան սեղմ խօսքերու՝ այնքան գունայ բառերու մէջ պարտկուած, այնքան կոճկուած պարբերութիւններով արտաբերուած, որ խոհմուտիւն պիտի չըլլար բնաւ տալ անոնց ևս իրենց համար առաջադրուած արժէքը:

Հետեալբար, քանի որ, հակառակ յայտնուած իդձերու և կատարուած շննքերու իսկ, տակաւին անկարելի է եղած մեզի իրազեկ դառնալ բուն իրականութեան, զգուշանալու համար վարկածներու միջև տատանելու անպատեհութենէն ևս, առ այժմ կը բաւականանք զրի առնելով միայն քանի մը տպաւորութիւններ, զորս զործը հեռուէն տուաւ մեզի:

Արդ, առաջին և ընդհանուր տպաւորութիւնը, զոր վերջին վարագոյրին առջև ունեցանք զրեթէ ամէնքս՝ յուսախաբուածեան զգացումը եղաւ, առանց տարակոյսի — Չէինք կարծեր ի վերջոյ հող հասնիլ: Գիտէինք թէ ի՞նչ բարդութիւններու բաւիլ մը դարձած էր հետզհետէ քառասայն վիճակի յանգած այն կեանքը, որ Ամերիկահայոցն էր դեռ մինչև անցեալ տարի. հասկցած էինք թէ խաւ ի խաւ համարադուած մտայնութեանց այդ մթնոլորտին մէջ հրաշքի հաւասար գորութեան մը պէտք կար՝ քակելու համար այդ կնճիռը, բայց վերջապէս, հակառակ այս ամէնուն, սկսեր էինք խորհիլ նաև թէ ազգային արժանապատուութեան զգացումը այնքան խորապէս խոցուած էր ամէնուն մէջ, կիրքերը՝ անհղ փոթորկումներէ վերջ՝ այնպէս մը յոգնած պէտք է լինէին երկուստեք, ու, չքաշուելուք վերջապէս ըսելէ, յոյս ունէինք թէ՛ բոլոր կողմերն ալ, այլ ևս աւելի հանդարտած ողով տրամախոհելով, այնքան պատրաստուած պիտի ըլլային՝ իւրաքանչիւրն իր գործած ծայրայեղութիւններն զգալու, որ Տ. Գարեգին Արքեպիսկոպոս ճիշդ ժամանակին մտած պիտի ըլլար իրենց մէջ, խաղալուութեան ձիթենին ի ձեռին:

Գործերն իրօք այդ ընթացքն առած ըլլալ կը թուէին, ու ամէնքս, վարը, հանդիսականի մեր դիրքին մէջ, առանց զիտնալու թէ վերը ի՞նչիւր կատարուեր էին օր մը առաջ՝ բեմին վրայ, ակնկառոյց կը սպասէինք մտածուած ու նոյն իսկ ծրագրուած բարեք վերջաւորութեան մը բարի լուրին, երբ իրականութիւնը պայթեցաւ յանկարծ, ուռմբի մը չափ ուժգին և ցնցիչ սաստկութեան մը մէջ։

Ինչպէս ըսինք վերև, ի սկզբան ևս, հակառակ որ դէպքերը ծայր աստիճան յոռետեսութեան տանող զահաւիրժութեամբ մը յաշորդեր էին իրարու, հասարակաց զգացումը բոլորովին յուսահատութեան չէր մատնուած, զոհացուցիչ եղբի մը հնարաւորութեան հաւատքը փնացեր էր միշտ։ — Մինչ հաճութեամբ վեր կ'առնենք այս կէտը իբրև մեր ժողովուրդին հանրային ողջմտութեան համար պատուաբեր նիշ մը, նոյն զգացմամբ է որ կը տարուինք այսօր ալ խորհելու թէ միևնոյն ողջմտութեամբ է որ պէտք է այժմ ալ դիմաւորուի գործին այդ կերպի յանգումն ալ։ Բառը արդէն այդ բերումով է որ ինքնին եկաւ մեր գրչին ծայրը։ Յուսախաբուծիւն, և ո՛չ թէ Յուսահատութիւն. խաբուեցաւ կամ սխալեցաւ մեր յոյսը, բայց չէ կորսուած ան բնաւ։ Ընդհակառակն, առանց ճշմարտագանցութեան, կարելի է նոյն իսկ ըսել թէ հարցը, այս շատ ճգնաժամային տագնապէն վերջ, կարևոր քայլ մը առած է դէպի իր լուծումը։ — Կ'ըսենք զայս պաղարիւնով, բայց առանց պատուակեալ ձեւականութեան, այսինքն կը մտածենք թէ կացութիւնը այնպիսի եղբրքի մը հասած է այլ ևս որ՝ անկէց վերջ՝ անկարելի պիտի ըլլար անդրազոյնին վրայ խորհիլ։ Եթէ նահանջը կարելի չէ տակաւին, պէտք է գէթ կանգ առնել ուր որ հասուցած են զմեզ դէպքերը. և կանգ առնել՝ զինաթափ, անաղմուկ և սթափ հոգևով, ատեն մը ևս անձնատուր լինելով պարագայից և ժամանակին, որ մեծագոյն վարպետն է վերջապէս, և որ շատ անգամ անհունապէս աւելի իմաստութեամբ և արդարութեամբ կը դարմանէ ամէն հոգ և պէտք, քան ինչ որ մարդիկ պիտի չկարենային ընել իրենց ամենէն նուրբ ու խոր հնարախոհութիւններով։ Ըսենք աւելի կարճ. անդրազոյնը անկէց վերջ անդունդն է, ու պէտք է խնայել Ազգին ու Եկեղեցիին, իրենց այսքան դժխեմ ու ցաւաղին դրութեան մէջ՝ նոր և ահաւորագոյն դժբախտութեան մէկ ցաւը, Եկեղեցիին մէջ՝ նոր ու ներքին ճեղքումով գոյացած պառակտումի մը ախտաւորումը։

Կ'ըսէինք թէ մեր յոյսը չէ կորսուած, այդ յոյսը այն հաւատքն է զոր ունինք այս հարցին զոյութեան և յառաջացման հետ որ և է կերպով առնչուութեան մէջ եղած բոլոր անձերուն եւ հոսանքներուն կողմէ Հայ Եկեղեցիին նկատմամբ տածուած սերտ և ջերմ սիրոյն նկատմամբ։ Ու ժամանակն է որ այդ սէրը երևան գայ աւելի քան երբեք լրջութեամբ և ու խոհականութեան և բարձրագոյն ազգասիրութեան ամէն զեղեցիկ արդիւնքներով։

Երկրորդ տպաւորութիւնը՝ զոր ստացանք մենք խնդրոյն այս ելքին առթիւ կատարուած արտայայտութիւններէն, քիչ մը շատ տարածել ուզուած այն կարծիքն էր թէ դաւ մըն էր եղած, գործին վերջին վայրկեանին յանկարծ վերելվար շրջելով երկուստեք գրեթէ համաձայնութեամբ նախապատրաստուած կարգադրութիւնը, շուարումի մատնելու համար զանոնք՝ որոնց համար այդ տնօրինուած թիւնը կրնար իբր թէ շահաւոր ըլլալ գէթ մերձաւոր ապագայի մը համար։ Առանց կա-

տարեկապէս թափանցած լինելու խնդրոյն խորքին, մենք կը կարծենք անկեղծօրէն թէ չի կրնար ճիշդ ըլլալ այդ ենթադրութիւնը: Մենք այդ մասին մեր համոզումը կը դնենք ամենէն աւելի սա հիմին վրայ թէ, այդպիսի անախորժ խաղի մը պէտք պիտի ըլլար մասնակից կամ առ նուազն զիտակ համարել Ամենայն Հայոց Վեհ. Հայրապետը և իր սրբազան ներկայացուցիչը, նուիրակ Գարեգին Արքեպիսկոպոս: Բացարձակապէս անհնար է մեզի հաշտուիլ այսպիսի մտածումի մը հետ, ոչ միայն որովհետեւ կրօնական ու ազգային բարձր ու բարձրագոյն դիրքերու աէր այդ երկու յոյժ յարգելի հոգեւորականներուն վրայ պիտի չլինայինք ըմբռնել այդպիսի ընթացք մը, այլ որովհետեւ, իբր շատ մօտէն տեղեակ երկուքին ևս անձնաւորութեանց և բարձրօրէն պարկեշտ նկարագրին, բացարձակապէս անընդունակ կը նկատենք զիրենք այդպիսի բանի մը: Ն. Վ. Տ. Խորէն Ս. Կաթողիկոս այս ցաւոտ խնդրոյն մէջ սկիզբէն իսկ ցոյց տուաւ իր բարձր անհայտութիւնը, երբ երկպառակութեան առաջին օրէն հեռագրաւ պատուիրեց որբացեալ Աւոնդ Արքեպիսկոպոսի՝ ջանալ առաջն առնել երկփեղկումին, թոյլ չի տալով որ Դանակցականը մեկուսանան. ու նոյն ոգւով էր դարձեալ որ վերջին անգամ ևս անվերապահօրէն և անմիջապէս յայտնեց իր համամտութիւնը՝ նուիրակ Սրբազանէն իրեն առաջարկուած կերպին: Ի՞նչ հարկ իրեն համար ծամածուռ միջոցի, երբ պիտի կրնար սոսկ լուծթեամբ նոյն իսկ յայտնել իր ժխտական պատասխանը: — Ոչ. մեզի համար աւելի բանաւոր և զործնական կը թուի խորհիլ որ քիչ մը աճապարանք դրուած ըլլալ խնդրին մէջ, առանց բոլորին տրամադրութիւնները մշակելու, առանց միտքերու ամբողջապէս հասունացման սպասելու՝ ձեռնարկելով գործի:

Ուրիշ տպաւորութիւն մը, զոր սրտի փոքր տաժանեով չէ որ կրեցինք՝ դիտելով հարցին այս վախճանին յառաջ բերած ազդեցութիւնը զանազան շրջանակներէ ներս, մեզի տուաւ այն չարախնդաց վերաբերմունքը, զոր թիւն ոչ շատեր, այլ ոմանք — որոնցմէ՝ սակայն երբեք սպասելի չէր այդպիսի վարմունք մը — զործին հանդէպ ցոյց տուին տեսակ մը անզուխ զգացողութեամբ: Մարդիկ կան դեռ, ու ազգային կեանքի ոլորտէն ներս դժբախտաբար, որոնք կարծես ի վիճակի չեն զանազանելու եղբրականը զաւեշտէն, որոնք սիրտ ունին անմիտ ծիծաղով նայելու միշտ ամենէն կսկծալի տեսարանին վրայ, վասնզի կը խորհին թէ ամէն ձախողանք անկում է անպատճառ, և որոնք — ինչպէս տխմարը կամ մանուկը, որոնք խնդալ միայն զիտեն ինկողին վրայ — ծաղրելի կը կարծեն ամէն նոյն իսկ կարծեցեալ անկում: — «Ես պարտուած մըն եմ». արիւնած հոգիի մը վսեմի մօտեցող այս աղեխարշ ճիշդ, որուն մէջ նուիրակ Սրբազանը ըրապէս խտացուց ազնուական սրտի մը ամբողջ վրդովանքը, «վա՛յ պարտուածին» ի նմանող խօսքեր ընել տուաւ այդպիսիներուն: Բայց անզգայ և կոյր ըլլալու է մարդ, չհասկնալու և չտեսնելու համար թէ Սրբազանը այդ վայրկեանին նոյն իսկ ամենէն ազնիւ յայթուկութիւնը կը տանէր՝ իրենց տարօրինակ ընթացքին մէջ ինքզինքնին թերևս յայթուկ նկատողներու վրայ, իր այդ բացազանչութեամբ անոնց նայուածքին առկա իր ամենէն պակուցիչ սաստկութեանը մէջ պարզելով ամբողջ զարհուրանքը վրիպած այն յաշտութեան, որուն համար սակայն աշխարհի մէկ ծայրէն միւսը շունչ ու հողի, սիրտ ու խելք սպառեր էր ինքն ի ինդիր խաղաղութեան:

Յայտնություններ կան, որոնց չհաճուած պարագային ալ՝ ոչ նուազ նուիրական կը մնայ իրենց համար յանձն առնուած գործողութիւնը. Յովսէփեան Սրբազանի պարագան այդպիսիներէն է. ու պարտութիւններ կան, որոնք՝ եթէ ոչ յայտնութեան չափ արագ՝ բայց անոնցմէ աւելի ապահով կը հասցնեն կէտադրուած նպատակին: Ե. Սրբազնութեան զղացած «պարտութիւն»ը այդօրինակներէն է. զի ժողովուրդը որ եւ է առնէ աւելի ա՛յժմ է որ կըցաւ հասկնալ թէ ո՛րն էր բուն նպատակակէտը, որուն պէտք էր հասնիլ...

Աւելցնենք հոս, ի վերջոյ, թէ մեր գրութեան այս հատուածին մէջ կ'աւանարկենք ոչ թէ կուսակցական զրիչներու, որոնք, որչափ որ տեսանք, ընդհակառակն ուրիշ որ եւ է անգամէ աւելի համեմատաբար աւելի զուսպ և յարգալից եղան նուիրակ Սրբազանին նկատմամբ, այլ աւելի անոնց՝ որոնք առանց թերևս հրապարակ գալու, իրենց անիւններուն և մտերմութեանց մէջ պար բռնեցին Մայր Աթոռոյ արժանաւոր ներկայացուցիչին այս կարծեցեալ անյաշողութեան ի տես, անոնց՝ մէկ խօսքով՝ որոնցմէ իրաւունք ունէինք չսպասելու երբեք այդպիսի վերաբերմունք:

Տպաւորութեանց թիւը կարելի էր դեռ շարունակել, թերևս անօգուտ երկարաբանութեամբ սակայն: Մենք կ'ուզենք կանգ առնել հոս, քանի մը խօսքով, անոնցմէ մէկին, կարևորագոյնին վրայ, զոր տիրութիւն մինչև վերջը անընդհատաբար կըեցինք արդարև ինչորոշ ամբողջ տեղութեան ընթացքին, պայքարին ծնունդ առած օրէն մինչև այս վերջին կարծեցեալ ձախողուածը, և այս ամենէն ալ առաջ ու դեռ յետոյ:

Թող չըսուի երբեք թէ Եկեղեցին քաղաքական իշխանութեան մը ձեռքը խողալիկ է դարձած, այսինքն քաղաքականութեան կը ծառայէ: Այսօրիսի դատում մը ընելու համար շատ հեռուները, մինչև երևան կամ Մոսկուա երթալու պէտք չկայ: Եկեղեցին, հայ ժողովուրդին կրօնական և բարոյական գոյութեան այդ կազմը, քաղաքականութեան կ'ուզուի ծառայեցնել հայ աւելի քան կէս դարէ, այսինքն այնպիսի թուականէ մ'ի վեր երբ դեռ այդ անասկէտով չէինք կրնար խորհիլ նոյն իսկ Մոսկուայի և երևանի մասին: Մեր մէջէն, մեր ներքին կեանքէն հանուած թնճուկուած քաղաքականութեանց է որ ընդհանրացած ճիգ մը կայ շատոնց գործիք դարձնելու Եկեղեցին. ու ասիկա է ինքնին մեր բոլոր դժբախտութեանց ու այս վերջինին ալ մեծագոյն պատճառը:

Երբ ոյժ մը կը շեղեցուի իր սեպհական սղղութիւնէն, ան՝ իբր ոյժ այլ ևս չի կրնար ծառայել ոչ ինքզինքին և ոչ իր շուրջը պտուտընուած նկատումներուն: Եկեղեցին, ինչպէս միշտ և ամէն ազգի, նոյնպէս մեր մէջ ոյժ մը եղած է միշտ և է իսկ տակաւին. կենդանի գործութիւն մը, որ քրիստոնէական հաւատքին բարոյականովը միշտ արթուն պահեց ժողովուրդին հոգին՝ այն բոլոր դժուարութիւններուն և դժբախտութեանց մէջ, որոնք այս կամ այն կերպով ու չափով խուժեցին իր վրայ ամէն կողմէ, իր գոյութեան ամբողջ ընթացքին: Ուրիշ կարգ մը ոչ նուազ կարևոր ու նուիրական ոյժերու, որոնք նոյնպէս ազգին ներքին կեանքին պահպանակներն էին, ինքը միշտ գործակից ու ներշնչող, անոնց ընդհատաբար կամ ընդերկար չգոյութեան ատեն, իրաւ է թէ հարկաւորաբար կ'երպով մը, աւելի կամ նուազ յաշողութեամբ, ինք կատարեց անոնց ալ

դերը. հարկադրաբար, այսինքն անհրաժեշտ ստիպողականութեամբ և ո՛չ թէ իր բնիկ պաշտօնին կամ կոչումին բերումովը, որոնց՝ այսինքն իր բուն հոգեւոր նկարագրին ստնանած իսկ եղաւ այդ տեսակ մը զարտուղւոմովը. իսկ հիմակ որ, մեր հայրենի երկրէն արտաքոյ ևս՝ պարագաներու զգալի փոփոխութեան հետեանքով՝ Եկեղեցին աւելի ատակ պիտի նկատուէր համեմատաբար աւելի նուիրուելու իր իսկական դերին, կը քաշենք՝ կը բռնադատենք զայն մտնել քաղաքականութեան մէջ՝ կամ գետին դառնալ մեր ներքին քաղաքական խաղարկութեանց: Ու հոս է արդարեւ աղէտըը, բուն վէճըը ազդին հոգին:

Մանրամասնութեանց առջև մի առ մի կենտրոն պէտք չկայ, բաւական լինի յիշել միայն թէ սա վերջին տարիներուս, մօտաւոր կամ հեռաւոր երկիրներու մէջ մեր դէմ նիւթուած տեսակ մը հալածանքի կազմակերպումը՝ նուազագոյն չափով մը զէթ՝ հետեանքն է մեր ազգային բարոյական ոյժերը քաղաքական գործօններու վերածելու անխորհուրդ այն մտայնութեան, որ անաւանչև նոքա աշխարհի հեռաւոր ծայրերը սկսած է ծաւալ գտնել. իսկ ամերիկահայ կիւնիոն մէջ, սկզբնական վայրկեանէն մինչև վերջնականը, այդ մտայնութեան՝ անտարակուսելիօրէն, — Գաղաքականութեան հակառակ չենք. կ'ընդունինք թէ իր ազգային ինքնութեան դիտակցութիւնը, իր անցեալին յուշըը և ապագային մտասեռումը ունեցող ժողովուրդ մը, մենք կամ մենէ աւելի խոնարհագոյն աստիճանի վրայ գտնուող մը, չի կրնար չուենալ իր ոյժերուն և հնարաւորութիւններուն հետ համեմատական քաղաքականութիւն մը: Կարելի չէ և ոչ ալ ներելի՝ սպասել և ցանկալ նոյն իսկ որ մեր ազգային կամ հասարակական կեանքի մէջ դադրին ցամբին հոսանքային խմորումներ ու շարժումները. ատիկա մեծելական բան մը պիտի ըլլար մեր ընկերային և նոյն իսկ ազգային գոյութեան համար. բայց կարելի է և կարեւոր որ անոնք խմորին ու խոնուին Եկեղեցիին շուրջը՝ ո՛չ թէ ծծելու համար զայն բարոյապէս և նիւթապէս, ո՛չ թէ օգտագործելու համար անոր կարգ մը անվիճելի առաւելութիւնները, որոնք դեռ կը մնան բարեխառնաբար, այլ իրենց համակրութեամբը և ալակցութեամբը օգնելու համար իրեն՝ որ կարենայ աւելի կազդուրել ինչ որ ահնիւ է ու բնիկ իր մէջ, և ինչ որ զինքը աւելի սերտ կցորդութեան մը մէջ կը պահէ իր հոգեւոր նկարագրին բարոյական էութեանը հետ:

Բայց այդ ընելու համար պէտք էր որ ընդունուած ըլլար թէ Եկեղեցին, քաղաքականութեան մեծ ու փոքրիկ այդ նկատումներէն դուրս բռնուած և զուտ իր կոչումին ծառայած ատեն իսկ, շատ աւելի ծառայած կ'ըլլայ՝ իբրեւ ազգային մեծ գործօն մը, լինելով, ինչպէս է արդարեւ, ազգային կեանքի իրականութեան ամենէն պինդ խարիսխը, պահպանակ ամրութեան՝ որուն կառչած մնաց Հայութիւնը իր պատմութեան ամենէն փոթորկուտ շրջաններուն:

Այս հասկացողութեան պակասին հետեանքն է որ կրեցինք ու կը կրենք դեռ ամէն օր իբր ազգ և ժողովուրդ. ու ամերիկահայ հարցին և անոր ելոյթին մեղի տուած տպաւորութիւնը, այժմ արդէն համոզումի փոխուած մեր մէջ, այդ է դժբախտաբար...